

Dragoljub B. Đorđević
*Dragan Todorović**

RELIGIJSKA VEĆINA O
RELIGIJSKOJ MANJINI
(Stavovi Srba o Romima
kao vernicima)

„Ja sam protiv braka sa Romima,
jer znaju da budu i mnogo loši.

Džaba se ne kaže:

'Što nije vera – to ni večera';

'Dve zmiije ne spavaju na istom jastuku'.”

Starija Srpkinja, ispitanik

Uvod

Nema društvene stabilnosti ni napretka bez harmonizovanja verskih odnosa u multietničkim i *viševerskim* zajednicama. *Nema ni ukupnog poboljšanja položaja Roma bez sticanja ravnopravnosti i u religijsko-crkvenom polju.*

Romi su bili i jesu podvrgavani getoizaciji, diskriminaciji i segregaciji, izloženi ksenofobiji i rasizmu u svim podsistemima društva: ekonomiji, politici, kulturi i obrazovanju. Ali brojni

* Dragan Todorović nije bio učesnik Okruglog stola, ali je, kao koautor, učestvovao u pripremi ovog teksta za zbornik (prim. ur.).

romolozni, tražeći ključ rešenja „sudbine Roma” najčešće u ekonomiji, a često u političkom prostoru, ispuštaju iz vida da su, mada upakovani i razbarušeni, u kulturnoj sferi najboljniji vidovi getoizacije i diskriminacije, ksenofobije i rasizma. *Romi su diskriminirani i u verskom pogledu. Zagubivši postojbinsku religiju, oni se na prostorima o kojima se govori, veroispovedno opredeljuju kao pripadnici pravoslavlja, rimokatolicizma i islama; u poslednje vreme i protestantizma. Teško ih prihvataju vernici na prve tri strane, dok razne, male i velike, protestantske zajednice ponajbolje primaju Rome u svoje redove: na delu je njihova svojevrsna konverzija u treći krak hrišćanstva. Da sve to umnogome smeta ukupnoj „njihovoj stvari”, malo ko među stručnjacima zapaža (Đorđević i Todorović, 1999).*

Mnogo toga jeste nepoznanica u verskom životu Roma, pa je zadatak sociologije religije i romologije da to iznesu na videlo, sistematizuju već poznato, daju preporuke za dalja proučavanja i opredele konkretne korake za sticanje njihove ravnopravnosti u religijsko-crkvenoj sferi. Oni taj zadatak ne mogu valjano obaviti ako ne odgovore i na pitanja o: a) *odnosu većinskog verskog stanovništva prema romskoj verskoj manjini*; i b) *verskoj diskriminaciji prema Romima*.

Sledeći ovaj nalog, u radu se komentarišu rezultati socio-empirijskog istraživanja, sprovedenog 1999. godine, stavova stanovništva Srbije (bez Kosmeta) – isključivo Srba – o Romima kao vernicima, o tome: a) „Da li Romi mogu biti ždobri' vernici: pravoslavci, rimokatolici, protestanti, muslimani?”; b) „Da li bi s Romom istovernikom zajednički učestvovali u religijskim obredima i proslavama (pričešće, molitva, slave, litije...)?”; c) „Da li bi Romi bili mnogo vezaniji za konkretnu religiju kada bi se bogoslužbene knjige prevele na romski i, primera radi, liturgija ili opelo služili na njihovom jeziku?”; d) „Da li bi bili protiv da se umrli Rom sahrani na njihovom mesnom groblju?”;

i e) „Da li su Romi religijski tolerantni ili su religiozni fanatici?”; kao i podaci javnomnjenjskog proučavanja, izvedenog 2000. godine, stavova stanovnika grada Niša o tome: a) „Da li bi bili protiv da se umrli Rom sahrani na njihovom mesnom groblju”; i b) „Da li bi odobrili brak kćerke, sina, sestre, brata... ili se lično udali-oženili za Roma-Romkinju?”

Hipoteze glase: 1) *Blaga većina stanovništva Srbije (Srba) smatra da Romi ne mogu biti „dobri” vernici kao i svaki drugi narod, jer su nepostojani u svemu, pa i u veri.* 2) *Blaga većina stanovništva (Srba) dvoumila bi se da sa Romom istovernikom zajednički učestvuje u religijskim obredima i proslavama.* 3) *Većina stanovništva (Srba) složila bi se sa prevođenjem osnovnih bogoslužbenih knjiga na romski jezik i sa služenjem romskim jezikom pri nekoliko glavnih obreda.* 4) *Blaga većina stanovništva (Srba) ne bi imala ništa protiv da se Romi sahranjuju na lokalnom groblju, potpuno izmešano sa ostalim građanima.* 5) *Većina stanovništva (Srba) ne bi se oženila ili dozvolila svojoj deci bračnu zajednicu sa pripadnikom romskog etnosa pa iako on ispoveda istu religiju.* 6) *Većina stanovništva (Srba) drži da su Romi religijski tolerantni.*

U interpretaciji se oslanjamo na interkulturalističke ideje. Iako se *interkulturalizam* već prepušta oštrom kritičarskom skalpelu, a prvoglasnici su svesni njegovog omeđenog učinka, posebno u postkomunističkim društvima, on jeste jedna od pronađenih mudrosti i nema mu alternative u multietničkim i viševerskim zajednicama. On, najviše pasujući baš Romima, jer su u transnacionalnoj situaciji, svagda i svugde žive sa drugim etnosima i kulturama – „Romi u interkulturalnom okruženju” – prvenstveno i ima šansu u kulturnom podsistemu. *A verski život je njegova značajna karika.*

Interkulturalizam, kao teorijski i praktični model, jeste nešto različito od *multikulturalizma*, preciznije – njegovim se zaživljavanjem teži kvalitetnijoj zajednici u kojoj manjinske

etničke grupe neće biti potpuno integrisane niti apsolutno asimilovane. Zadržaće svaku vrstu samosvojnosti i u, ravnopravnoj interakciji, razmenjivaće međusobno i sa dominantnom kulturom kulturna i druga dobra. Kako je to J. Kardos (1998:9-10) svedeno pokazala: „*Multikulturalno društvo* bi trebalo imati karakteristike društva u kome različite etničke grupe žive zajedno ali bez interakcije. U njemu se manjinske grupe pasivno tolerišu, ali nisu prihvaćene od strane većinske grupe. *Interkulturalno društvo* bi trebalo definisati kao društvo gde različite grupe žive zajedno, razmenjuju životna iskustva, poštuju međusobno različite stilove života i vrednosti.”

Stavovi prema Romima kao vernicima

Savremeno srpsko (i balkansko) društvo jeste religijski bogato jer se u njemu prožimaju tri kulturna kruga: *vizantijsko-pravoslavni*, *zapadno-evropski* (katoličko-protestantski) i *otomansko-islamski*. Srpski Romi su pripadnici religijskih izdanaka sva tri kruga; oni su i *hrišćani* – pavoslavci, rimokatolici i protestanti – i *islamisti* sunitskog i šiitskog kraka. Ako jesu vernici, onda su i članovi odgovarajućih verskih zajednica: Srpske pravoslavne i Rimokatoličke crkve, Islamske zajednice i raznovrsnih protestantskih grupa (sekti i denominacija). Te religijske institucije, po definiciji, insistiraju na crkvenoj, konvencionalnoj, tj. *klasičnoj religioznosti*. Njena je distribucija pod odlučujućom determinacijom društvenog života – socijalna produkcija svetog – što znači da su psihološki i saznavni momenti isposredovani fundamentalnim značajkama življenja. Ova forma favorizuje praktikovanje pobožnosti u odgovarajućim religijskim ustanovama, crkvama i hramovima i razvijanje osećaja pripadnosti veri i organizaciji. Radi se o tipu tzv. crkvenih vernika koji

bi trebalo da celim bićem pripadaju svojoj, nacionalnim i porodičnim stablom nasledenoj, religiji i crkvi. To dalje povlači strogo poštovanje redovnosti učešća u obredima, sankcionisano usvajanje doktrinarnog sistema, sticanje religijskog iskustva isključivo u okrilju zajednice, podređivanje svakidašnjeg života religijskim propisima i moralnim načelima, spoljašnje manifestovanje pripadanja religiji i verskoj zajednici... Rečju, klasična religioznost jeste sinteza *religiozne svesti* i *religioznog ponašanja i udruživanja*. Nije dovoljno samo se deklarirati religioznim – i pri tome više-manje usvojiti elemente doktrinarnog učenja – već je potrebno živeti u skladu s religijskim naukovanjem, na propisan način obavljati obrede i redovno prelaziti prag hrama. Odbacuje se *subjektivna religioznost bez crkvenosti*, budući da većina verskih struktura zahteva pravovernost iskazanu i kroz svakodnevno praktično potvrđivanje verničkog statusa. E pa tog najpoželjnijeg vernika, koji se pridržava svih uzusa svoje religije i odgovarajuće verske zajednice i reprezentuje dobru religioznost, mi zovemo klasičnim, „*crkvenim vernikom*” (Đorđević i Đurović, 1994). Šta o takvom verniku Romu misle Srbi?

A. Romi – „*dobri vernici*”. Iako nije puno pisano o Romima kao praktikantima dveju velikih svetskih religija i njihovih konfesija, ima tekstova u kojima preovladava mišljenje kako oni ne mogu biti „dobri” crkveni vernici, biti prilježni pravoslavci i katolici, protestanti i muslimani. Oni ove otkrivene religije prihvataju, najpre, iz nužde – formalno i mimikrijski – prisećajući se prapostojbinske, paganske vere, a kada to već učine, onda i mešaju hrišćanstvo i islam, što često završava u neobičnom preplitanju. Tako, radi primera, M. Matić (1984:1350) beleži: „Što se tiče odnosa prema religiji, to je opet kod njih specifično. Romi lako prihvataju religije onih sredina u kojima borave. Oni religiju prihvataju više formalno nego suštin-

ski... Takvo ponašanje može se jedino shvatiti u kontekstu vjekovnog života tih ljudi, jer su oni zaboravljali na svoju religiju a prihvatili tuđu, koja je imala novi predznak i drukčiji smisao". B. Đurović i D. B. Đorđević (1996:71) kazuju: „Prihvativši hrišćanstvo, Romi, očito, nisu mogli da zaborave i eliminišu tradicionalna verovanja i običaje, što sa kulturološkog aspekta ne predstavlja manu, naprotiv". a T. Vukanović (1983:332) zaključuje: „Ta specifična romska /ciganska/ vera /vrsta ljaremanstva/ odlikuje se time što izvesne hrišćanske elemente usvajaju i primenjuju u islamu, kao što su: krsna slava, sa izvesnim obredima koje vrši sveštenik u crkvi i sama obitelj u kući. Naporedo sa tim, ističu se islamski elementi, koje Romi hrišćani primenjuju u svojim verskim obredima.”

Mi držimo do toga da Romi jesu i mogu biti dobri klasični vernici uprkos pretpostavci da to nije većinsko mišljenje u okružujućem srpskom narodu. (Tabela 1)

Tabela 1

SRBI I ODNOS PREMA VERI ROMA

„Kakvo je vaše mišljenje o tome da li Romi mogu biti 'dobri' vernici: pravoslavci, rimokatolici, protestanti, muslimani?”

Nacionalnost

Modalitet slaganja	Srbi N/%
Svakako mogu biti dobri vernici kao i svaki drugi narod	346/81,8
Sumnjam, oni su nepostojani u svemu, pa i u veri	64/15,1
Nikako, oni nikada neće biti dobri vernici poput drugih naroda	13/3,1
UKUPNO	423/100,0

Podaci očitno pokazuju da na ovom elementarnom nivou *Srbi pravoslavci demonstriraju tolerantan odnos spram religijskog statusa Roma: oni mogu biti njihova braća u Hristu* (81,8%). Od toga je zanimljivije, jer se radi o predrasudama i stereotipijama, kako su ispitanici obrazložili sumnju i odbojan stav.

Sumnja („Sumnjam, oni su nepostojani u svemu, pa i u veri – obrazložite to u nekoliko rečenica.”): „Svi su nepostojani, okrenuti sektama”; „Nemaju razvijenu religijsku tradiciju”; „Lukavi i prevrtljivi”; „Nemaju opštu kulturu i versko obrazovanje”; „Nisu dosledni ni u čemu, pa ni u veri”; „Mislim da lako i brzo menjaju i stavove i mišljenje; boje se za sebe, nesigurni su”; „Prihvataju veru većinskog naroda sa kojim žive”; „Nisam razmišljala o tome, nisam upoznata, ali smatram da su prevrtljivi”; „Pokretni su i nepostojani i priklanjaju se trenutno većinskom stanovništvu i veri koja ta većina ispoveda”; „Menjaju često prijatelje, pa i veru”; „Upravo zbog nepostojanosti u svemu, pa i u veri. Pod uticajem su okoline u kojoj žive, a vera zahteva odanost i postojanost”; „Skloni su lopovlucima, svađi, prevari, preljubi – što vera zabranjuje. Neobrazovani su u 80% slučajeva i ne mogu da shvate verska učenja”; „Ako im prigusti, oni sve poštuju”; „To im dođe zajednička crta, ta nepostojanost u karakteru – nisu od reči”; „Zaostali su i učenja crkve ne mogu da shvate. Potpuno su nezainteresovani jer su preokupirani drugim stvarima”; „Vrdalame, okreću se kako vetar duva”; „Prevrtljivi su u svemu, pa i u tome – prvo u veri, nepostojani”; „Zbog njihovog vaspitanja od malena”; „Izgubili su postojbinsku religiju”; „Prihvataju različite vere zavisno od toga gde žive”; „Oni žive od danas do sutra; vera kod njih ne dolazi u obzir. Oni su, znate, poreklom iz Indije, ko'lko se ja sećam”; „Prevrtljivi su i

lako menjaju veru”; „Mislim da lako menjaju veru, jer su prevrtljivi. U sredini gde se nađu tu veru i prihvataju”; „Skloni su da prihvataju veroispovest većinskog naroda i sredine u kojoj žive. Prilagođavaju se u cilju zaštite i zarade”; „Teško je to objasniti, ali tako je”; „Da li je to stvar porekla (iz Indije su, ili odakle su) – ne znam, ali su takvi”; „Nema šta tu da se kaže! Oni su takvi”; „Mislim da se oni i tu pretvaraju k'o u svemu i ne možeš im verovati. Čast izuzecima, al' govorim o većini njih... barem koje ja poznajem”; „Njima nije stalo do toga, njima su neke druge stvari važne u životu; oni se bore samo za sebe”; „Poštuju neke svoje obrede koji su drugačiji od vere”; „Oni veruju malo zbog svoje situacije”; „Zato što su: 'Kako vetar duva’”; „Ne pridaju toliki značaj religiji da bi bili postojani kroz prostor i vreme. Prihvataju religiju okoline prema situaciji, premda ima i zajednica koje predstavljaju izuzetak”; „Slabijeg su karaktera, podložni su uticaju sredine”; „Imaju mentalitet mnogobožačkog naroda”; „Ako nisu do sada bili dobri vernici, neće ni posle”; „Mislim da su često prevrtljivi i da koriste verske obrede za prošnju i druge vidove materijalne koristi”; „Trebalo im više edukacije od strane većinske kulture”; „Jer su nezainteresovani i prodali bi i Boga i Alaha.”

Odbijanje („Nikako, oni nikada neće biti dobri vernici poput drugih naroda – obrazložite to u nekoliko rečenica.”): „Uzimaju za religiju veru većinskog naroda. Ne iz ubeđenja, već više radi izbegavanja sukoba sa većinom”; „Prodali bi i Boga samo da mogu”; „Prevrtljivi, kako vetar duva oni se okreću”; „Nisu postojani”; „Njima vera ne znači ništa, a kad kažu da veruju oni lažu”; „Romi su plašljivi, nedosledni u veri. Mislim da je njima bitno da ih neko ne proganja zbog vere”; „Nestabilni, promenljivi zbog nemaštine”; „Nestabilni, neod-

govorni, bez vizije o sebi i okruženju, nemotivisani za bilo šta”; „Zato što oni nemaju ništa što ih upućuje na veru”; „Sve dok su lenji, neškolorani, neobrazovani, ne mogu ni religiju da shvate i da poznaju”; „Oni su poreklom iz Indije i nemaju ni nekog daljeg dodira sa nama”; „Zato što oni imaju svoju religiju i ne treba da se mešaju sa tuđom”; „Ne veruju u boga, ne idu u crkvu”; „Ne može im se verovati, prevrtljivi su, nevernici su, tako da nisu sposobni za veru”; „Nemaju svoju veru, skloni su asimilaciji”; „Zato što to nije nijedna njihova religija”; „Nepouzdan su, sve čine samo iz koristi”; „Jer prihvataju tuđu veru, a žive po svome”; „Oni su takvi. Ako ima neka korist od toga – biće vernici. Kod njih je sve interes. Da ne rade ništa, a da steknu nešto.”

B. Verski obred s Romom. Sledeća stepenica koja propituje interkulturalno raspoloženje većinskog naroda u religijskom polju jeste vezana za konkretniju činjenicu, jer – jedno je misliti o nekome da može biti dobar u nečemu, dok je drugo zajedničariti s njim u stvarima vere. To naročito može biti upitno za pravoslavne Srbe, kod kojih je poimanje i ispoljavanje religioznosti duboko povezano sa etničkim bićem: ako je pravoslavlje narodnosna odrednica, zbog čega se i opravdano govori o tzv. srpskoj varijanti te hrišćanske konfesije, kako to, pita se prosečan srpski pravoslavac, da skupa molim, proslavljam i pričešćujem se sa nekim ko je ne samo pripadnik druge nacije već se i rasno razlikuje od mene. Znano je da u pravoslavnih vernika donekle izostaje pojam univerzalizma, tako temeljna ideja svih otkrivenih religija.

Naša je postavka da u Srba napreduje svest o univerzalnosti pravoslavlja, o tome da pravoslavac može biti: beo, žut ili crn, Albanac, Kinez ili Senegalac, ali blaga većina ne bi rado pristala da saboruje s Romom. (Tabela 2)

Tabela 2
SRBI I VERSKI OBREDI S ROMOM
„Da li biste s Romom istovernikom zajednički učestvovali u
religijskim obredima i proslavama
(pričešće, molitva, slave, litije...)?”

Nacionalnost

Modalitet slaganja	Srbi N/%
Da, svakako	293/69,3
Sumnjam, dvoumio bih se	69/16,3
Nikako	45/10,6
Nešto drugo	16/3,8
UKUPNO	423/100,0

Spram veoma povoljnog mnjenja o verskim potencijalima (81,8%), Srbi su u nešto manjem iznosu spremni da obavljaju ritualne radnje s Romima istovernicima (69,3%). Ali i taj je postotak većinski, dvotrećinski i kazuje: „garavi” su „momci” *mili kao pravoslavna braća pri religijskim obredima i svečarenju u hramu i domaćinstvu*. Bude li se gajila praksa religijske interakcije i zajedništva, eto nam plodnog tla za interkulturalističke zasade, čemu „idu na vodu” još dva momenta.

Prvi se smešta oko isticanja rituala kao okosnice narodne religije i pravoslavlja u Srba (Petrović, 2000b). *Ritual, onda, po nama, sem što je fundament religijskog verovanja, jeste i mnogo šira osnovica: sakuplja, sabira, isprepleta, prima, daje, traje, razvija se i obogaćuje; rečju, zbližava i integriše, no ne razdvaja i ne asimiliše osobenosti i prinose učesnika*. Stoga, za Rome pravoslavne veroispovesti i njihovo kadgod specifično obredno

ponašanje ima prostora u obuhvatajućem srpskopravoslavnom ritualnom kontekstu, a da to ne izađe na asimilaciju ili segregaciju. I obrnuto, taj bi interkulturalni odnos obogatio srpsko pravoslavlje – nipošto ne bi ugrozio „čistotu” srpskih rituala.

Drugi se momenat oslanja na iskustvenu evidenciju, obezbeđenu od sociologa religije i romologa (Đorđević i Todorović, 1999b), po kojoj Romi toliko idu napred u religijskom ponašanju i udruživanju – katkad jesu revnosniji ritualisti od Srba – da su na putu da budu „dobri vernici” klasične pravoslavne religioznosti (krštenje i venčanje u crkvi, slavljenje slave, sahrana uz opelo). Izrastajući u pravoslavne i stičući ključne verske i prazničarske navike, ne potvrši i ne ostavivši stare kulturne odrednice, oni se integrišu na svoju i dobrobit lokalnog i šireg društva. Ovim ublažavamo B. Đurovića i D. B. Đorđevića (1996:72) stav po kome Romi „upravo kroz prihvatanje konfesionalnog identiteta Srba pokušavaju da ponište svoj nacionalni identitet i pretope se u drugi etnos”.

Neodlučni ispitanici nisu bili voljni da pobliže opišu svoje deklarisanje povodom obredne interakcije s Romom.

Sumnja („Sumnjam, dvoumio bih se da s Romom istovernikom zajednički učestvujem u religijskim obredima i proslavama /pričešće, molitva, slave, litije.../?”): „Možda iz radoznalosti”; „Nisu sa mnom istovernici, jer se oni ne krste”; „Zavisi od toga kakav je čovek”; „Zavisi od situacije”; „U slučajevima kad se mora”; „Izbegavao bih. No ako bi se moralo – obred je obred”; „Sama ne”; „Nisam religiozan, ne znam kako bih reagovao”; „Svejedno mi je.”

C. Verska služba na romskom. Množina naroda je ušla u civilizaciju primanjem hrišćanstva, a među njima su i brojni

zasnovali kulturu i i književni jezik tek sa prevodom Biblije, svetootačke literature i bogoslužbenih knjiga. („Ako se ima u vidu da skoro svaki civilizacijski pismen narod na svom jeziku poseduje prevode celokupne Biblije, tj. Svetog pisma, kako Starog tako i Novog zaveta, bez obzira bili oni hrišćani ili ne, onda je sasvim jasno da posedovanje ovih prevoda predstavlja ulaznicu u kategoriju pismenih naroda. Tim pre, što je današnja civilizacija, svoje smerodavno i životno važno materijalno i duhovno iskustvo obezbedila preko judeo-hrišćanskog ustrojstva pravno-zakonodavnog, socijalnog i kulturnog uređenja” /Dimić, 2000:136/). Religija se zaista lakše prima, ukorenjuje i razvija u konkretnom etnosu ako su njene glavne knjige prevedene na njegov jezik i ako se na njemu obavlja služba.

I sa Romima bi trebalo da bude tako. Oni koji žive hrišćanstvo u pravoslavnom izdanju i u okviru Srpske pravoslavne crkve, iako su verska manjina, imaju potrebu, želju i svako pravo da im se prevede na romski religijska književnost i da se služe rodnim jezikom pri religioznom ponašanju i udruživanju. Kolikogod da je to skopčano sa ozbiljnim teškoćama u slučaju Roma – primer, nepostojanje standardizovanog književnog jezika ili krhka intelektualna elita – radi se o elementarnom zahtevu, čije ispunjavanje donosi prinose na više strana: Romima ponajviše, ali ne manje pravoslavlju i Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Što da ne i religijskoj većini, koja treba da tolerantno podrži tu plemenitu nakanu. Odatle i teza da bi se Srbi u većinskom iznosu složili sa prevodenjem osnovnih bogoslužbenih knjiga na romski i sa korišćenjem romskim jezikom pri nekoliko glavnih obreda. (Tabela 3)

Tabela 3

SRBI I VERSKA SLUŽBA NA ROMSKOM

„Tvrdi se da bi Romi bili mnogo vezaniji za konkretnu religiju kada bi se bogoslužbene knjige prevele na romski i, primera radi, liturgija ili opelo služili na njihovom jeziku. Šta Vi o tome mislite?”

Nacionalnost

Modalitet slaganja	Srbi N/%
U potpunosti se slažem	64/15,2
Možda bi trebalo samo osnovne bogoslužbene knjige prevesti i služiti se romskim jezikom pri nekoliko glavnih obreda	152/36,0
Nikako, treba vršiti službu na jeziku većinskog naroda	206/48,8
UKUPNO	422/100,0

Srpskopравoslavni okružujući narod, na iznenađenje istraživača, nema sluha za legitimnu religijsku potrebu Roma, svojih istovernika, jer je, čak, u pedesetak odsto slučajeva (48,8%) resko odbija: „Nikako, treba vršiti službu na jeziku većinskog naroda.” Interkulturalističku nadu daje trećina (36,0%) Srba koja izjavljuje da bi možda trebalo samo osnovne bogoslužbene knjige prevesti i služiti se romskim jezikom pri nekoliko glavnih obreda, kao i 15,2 posto onih koji apsolutno podržavaju tu religijski ispravnu ideju.

Bez obzira i nasuprot ovakvom raspoloženju okružujuće nacije, već je dosta urađeno na prevodu svetopisamskih tekstova na romski jezik. Za srpskopравoslavne Rome prevedeni su Stari i Novi zavet, Službenik i Trebnik, Časoslov i Žitije Svetih – nisu

publikovani Stari zavet i Žitije Svetih – čime su stvoreni uslovi da se najvažnija bogoslužjenja odvijaju i na njihovom maternjem jeziku. (Dr Irinej Bulović, episkop bački, godinama služi Sv. liturgiju i na romskom). Prema izveštaju T. Dimića (2000:137), najzaslužnije osobe u toj oblasti, „Službenik i Novi zavet na romskom jeziku, u Srpskoj pravoslavnoj crkvi postale su knjige prestone sa jednakim pravom upotrebe pored slovenskog, grčkog i savremenog srpskog jezika. O najvećim duhovnim praznicima, kada sveštenici proiznose delove jevanđelja na raznim jezicima, ono se obavezno proiznosi i na romskom jeziku”. On kao da ima na pameti interkulturalističku primisao kada veli da se može očekivati, pri bogoslužjenju, uporedo korišćenje crkveno-srpskog, savremenog srpskog i romskog jezika, odnosno da iza motiva prevodenja svetopisamskog štiva „stoji kao potreba da i mi Romi, kulturu i književnost moramo da učimo i naučimo, kako bismo pravilno mogli odrediti svoje mesto i ulogu u opštesvet-skoj zajednici kulturnih naroda sa kojima se valja integrisati, i onda to mesto obogaćivati i razvijati onako kako to odgovara našim integrisanim namerama” (2000:138).

D. Romske večne kuće. Naoko se mnogome pitanje o stavu prema sahranjivanju Roma može činiti trivijalnim ili izmišljenim, čak naučenjačkim „zakeranjem”, ali kolikogod usko, ono jeste značajno – sledimo li nameru za celovitim sagledavanjem romske sudbine.

Smrt je, između ostalog, i osoben društveni čin, u kome se vrhuni množina grupnih i socijetalnih pojava, *izistinska slika* konkretne zajednice i kulture, *koja nam otkriva nisku*, primera radi, *ekonomskih i klasnih, slojnih i statusnih, običajnih i verskih, etničkih i rasnih odnosa*. A, sve u vezi sa njom – predsmrtni, smrtni, posmrtni običaji – tkaje svojevrsnu *kulturu smrti*. U nju, naravno, spada i odnos prema *grobju*, uopšte, i grobnom mestu („večna kuća”, grob, humka, kamen, spomenik...), posebno. Kako se onda romska kultura smrti uklapa u srpskopравoslavnu

kulturu, tj. da li je ova potonja, budući šira, privlači, prima i usisava ili odbija i isključuje? – jeste srž naše upitnosti. Drukčije rečeno, da li stavovi Srba o sahranjivanju Roma nešto svedoče o odnosu srpskog naroda i srpskog pravoslavlja (Srpske pravoslavne crkve) prema njima? To nam može demonstrirati prirodu odnosa većinskog stanovništva spram Roma – ugroženoj etničkoj skupini – i da li se procesi odvijaju u smeru *integracije*, što je željen ishod, ili *asimilacije*, kao zastarele svrhe, ili *segregacije*, koju treba u startu odbaciti (Đorđević i Todorović, 1999).

Blaga većina stanovništva (Srba) ne bi imala ništa protiv da se Romi sahranjuju na lokalnom groblju, potpuno izmešano sa ostalim građanima. (Tabele 4 i 5)

Tabela 4

SRBI I KULTURA SMRTI ROMA

„U Vašem mestu (selu ili gradu), pretpostavimo, ranije nije bilo Roma i nema posebnog romskog groblja. Da li biste bili protiv da se umrli Rom sahrani na Vašem mesnom groblju?“

Nacionalnost

Tipovi grobalja	Srbi N/%
(A) Ne, trebalo bi ga sahraniti na lokalnom, mesnom groblju	259/61,2
(B) Možda bi trebalo oformiti zasebni deo za Rome u okviru mesnog groblja	93/22,0
(V) Trebalo bi oformiti potpuno, od mesnog groblja, odvojeno tzv. cigansko groblje	63/14,9
(G) Bio bih protiv, trebalo bi Rome sahranjivati van našeg naselja	8/1,9

UKUPNO	423/100,0
--------	-----------

Rezultati su neočekivani: *ne samo blaga nego i ogromna većina Srba ima pozitivan stav prema sahranjivanju – potpuno izmešanom ili na odelitim parcelama* (61,2% + 22,0% = 83,2%) – *Roma na lokalnom groblju*, što možda ne korespondira sa praksom na terenu i što tek treba empirijski proveriti, ali je zalag izmene, eventualnog, ustaljenog i nepoželjnog ponašanja. Nišlije se malkice razlikuju.

Tabela 5

NIŠLIJE I ROMSKE „VEČNE KUĆE”

„U Vašem mestu (selu ili gradu), pretpostavimo, ranije nije bilo Roma i nema posebnog romskog groblja. Da li biste imali protiv da se umrli Rom sahrani na Vašem mesnom groblju?”

Tipovi grobalja	Nišlije N/%
(A) Ne, trebalo bi ga sahraniti na lokalnom groblju	85/42,7
(B) Možda bi trebalo oformiti zasebni deo za Rome u okviru mesnog groblja	62/31,2
(C) Trebalo bi formirati potpuno, od mesnog groblja, odvojeno tzv. cigansko groblje	45/22,6
(D) Bio bih protiv, trebalo bi Rome sahranjivati van našeg naselja	7/3,5
UKUPNO	199/100,00

I većina Nišlija *ima pozitivan stav prema sahranjivanju – potpuno izmešanom ili na odelitim parcelama* (42,7% + 31,2% = 73,7%) – *Roma na lokalnom groblju*, 22,6% se zalaže za izdvojeno „cigansko”, a zanemarljivih 3,5% zastupa rasistički

postupak i proteralo bi romske večne kuće van svog mesta. Ovi potonji jesu drastičan slučaj i demonstriraju izostajanje ikakve kulture smrti. Pogledamo li sliku ukopa Roma u niškom kraju (izuzet je Niš u kome postoji zasebno romsko groblje, a uneti su podaci za sva seoska naselja u niškoj opštini) lako je zapaziti da su stavovi Nišlija zasnovani na već postojećoj praksi sahranjivanja Roma. U 66,12 posto slučajeva oni se sahranjuju na groblju fizički spojenom sa srpskim ili sasvim pomešano. Postoje i samostalna ciganska groblja (32,25%), ali je mnogo manji procenat aktivnih, a neka su pred gašenjem. „Bode oči” jedan drastičan primer (1,61%), tj. sahranjivanje van domicilnog mesta.

Romi su se u bliskoj i, ponegde i vekovima, dalekoj prošlosti svagda sahranjivali na odvojenom i od boravišta udaljenom terenu iz, najmanje, tri razloga: a) *oštre segregacije i stigmatizacije većinskog okruženja*; b) *unutrašnjih odlika sopstvene kulture i kulture smrti*; i v) *burnih društveno-istorijskih dešavanja*. Ostavimo li na stranu treći uzrok, budući da je on predodređivao kretanje i sudbinu Roma u vreme dolaska na ova područja i radio bez obzira na njihovo diferenciranje po religijskim i konfesionalnim šavovima, očito je da su se poslednjih decenija prva dva transformisala, odnosno ublažila svoju oštricu u kulturnom prostoru srpskog pravoslavlja. U Srba se smanjila socijalna distanca spram Roma i žigosanje, bar otvoreno i javno, jeste spušteno na individualno incidentno ponašanje. U Roma pravoslavaca izmenio se na bolje odnos prema smrti, činu ukopa, grobnom mestu i groblju. Tome je „kumovalo” i „slatko” srpsko pravoslavlje, iskazujući uvek i svugde tolerantnost. *Zato je moguće da pozdravimo pozitivna – interkulturalistička i integrativna – pomeranja povodom sahranjivanja Roma i Srba i za beležimo slanje u zaborav segregacionih postupaka*. Da li se može zamisliti budući trenutak kada će separata groblja pravoslavnih Roma biti raritet?

Načelno razjašnjenje sledi logiku po kojoj su iz ugla integracije i interkulturalnog življenja, sem pogreba van bo-

ravišta (G), ostali tipovi grobalja (A, B, V) sasvim legitimni i poželjni. Budući opravdano civilizacijski, kulturno, konfesionalno i infrastrukturno, neće se zgrešiti i *favorizovanjem izmešanog sahranjivanja*, ukoliko takva integracija ne završava u potpunoj asimilaciji. Elem, zar nije prirodno da se dva veroispovedno ista etnosa sahranjuju na jedinstvenom groblju, no da to ne skonča slivanjem slabijih u jače, malobrojnijih u brojnije, manjine u većinu; dok, nije li neprirodno da istovernici separiraju mesta konačnog skloništa, razlikujući se samo po tenu i stremeći – manjinski, samogetoizaciji i, većinski, segregaciji.

Na kraju svodnog komentara podataka sondaže i dokumentarnog materijala, prikupljenog drugim povodom, i bez obzira na iznete ekstremne primere, tvrdimo da se romska kultura smrti – ovde sagledavana i kroz romsko-pravoslavna groblja – uklapa u srpskopravoslavnu kulturu, tj. da je ova potonja, budući šira, privlači, prima i usisava.

E. Ženidba i udadba s Romom. Došlo se do suštinskog pitanja o toleranciji religijske većine (Srbi) prema religijskoj manjini (Romi). Ona se vrhuni u želji, bolje kazano – odluci, da se istovernik, etnički i raso različit, primi za svojtu: ženu ili muža, snajku ili zeta... Pretpostavili smo da, čak kada se Romi sa Srbima i klanjaju istom bogu, od potonjih neće biti poželjni za rodbinu, da je još jako izražena etničko-religijska distanca. (Tabela 6)

Tabela 6

(ETNIČKA I RELIGIJSKA DISTANCA)

„Da li biste odobrili brak Vaše kćerke, sina, sestre, brata... ili se Vi lično udali-oženili za Roma-Romkinju?”

Modalitet <i>slaganja</i>	Srbi N/%
Samo ako je iste religije (hrišćanske)	4/2,0

Modalitet <i>slaganja</i>	Srbi N/%
Samo ako je iste veroispovesti (pravoslavne, rimokatoličke, protestantske)	11/5,5
Bez obzira koje je religije i veroispovesti	27/13,5
Nikako, pa nek je iste ili bilo koje religije i veroispovesti	158/79,0
UKUPNO	200/100,00

Nažalost, samo petina Nišlija (21,0% = 2,0% + 5,5% + 13,5%) bi zasnovala brak sa predstavnikom romskog etnosa ili to dozvolila najbližoj svojti. *Ogromna većina (79,0%) je isključivo protiv: Romi su nepoželjni za ženu ili muža, snaju ili zeta. I tu religijska i konfesionalna pripadnost ništa ne pomaže.* Klanjali se oni krstu ili polumesecu, molili Hrista ili Alaha, ljubili ruku patrijarhu, papi ili reis-ulemi, poštovali popa, pastora ili hodžu – pomoći nema. A, trebalo bi da bude!

Ovde se dakako upražnjava *socijalna distanca* prema Romima kao sinteza dimenzije „odnosa prema drugima”: etnička i religijska distanca, nacionalizam, nacionalne stereotipije i predrasude, diskriminacija i segregacija, ksenofobija i rasizam. Istine radi, treba potcrtati da je ovih godina ustanovljena tendencija opadanja socijalne distance spram Roma. S. Mihailović je (1996) utvrdio da o Romima 34% građana ima povoljno mišljenje, 19% nepovoljno, 37% neutralno, te da Srbi njih stavljaju na četvrto mesto bliskih naroda, odmah iza Rusa, Jevreja i Makedonaca. (Komparacije radi, beležimo da je u Hrvatskoj izrazito velika socijalna distanca prema Romima.) *To znači da postoje i dobre su interkulturalne predispozicije Srba prema Romima i obrnuto, da se socijalna distanca još može smanjivati osmišljenom interkulturalnom akcijom i odstraniti zazor svake vrste.*

F. Verska tolerantnost Roma. Smatra se da su neki narodi i konfesionalno obojeni segmenti nacija gorljiviji u veri od drugih, pokoje ponekad zahvati „religijsko slepilo”, da bi treći završili i u religioznom fanatizmu. Takva stanja mogu trajati veoma dugo, a mogu biti i trenutni izliv religijske netolerancije, uzrokovan aktuelnim istorijskim i društvenim zbivanjima. Rat, poput onog u Bosni i Hercegovini, jeste ekstreman primer.

Kada je reč o Romima, onda se eventualna netolerantnost iskazuje na dva nivoa: spram saplemenika i prema okružujućem narodu različite konfesije i ine religije. Da li Srbi imaju ikakvog iskustva sa njihovom religijskom ne/tolerantnošću? Pošlo se od pretpostavke da većina stanovništva drži kako Romi nisu religijski fanatici. (Tabela 7)

Tabela 7

SRBI I RELIGIJSKA NE/TOLERANTNOST ROMA
„Da li su Romi religijski tolerantni ili su religiozni fanatici?”

Nacionalnost

Tolerantni/ fanatici	Srbi N/%
Tolerantni	223/52,5
Fanatici	53/12,5
Neodlučno	149/35,1
UKUPNO	425/100,0

Srbi daleko od većine i u natpolovičnom iznosu (52,5%) izjavljuju da su Romi tolerantna etnička skupina u religijsko-crkvenom kompleksu, a zanemarljivih dvanaestak odsto drži ih za fanatike. Popriličan postotak (35,1%) jeste neodlučan, tj. bez čvrstog je izgrađenog stava, što za sada jedino može značiti da Srbi u svom religijskom životu još nemaju iskustva, bliže i trajnije kontakte sa Romima isto- i inoverticima.

Nije u Roma sve potaman u interkonfesionalnim i interreligijskim odnosima. Mada ne postoje strogi istraživački podaci, već samo nagoveštaji informatora, izgleda da je u igri svojevrсно trvenje među njima, pripadaju li različitim religijama i veroispovestima. To proizvodi mnoge negativne posledice, od kojih su najvažnije: usporavanje, čak sprečavanje, *snažnije etničke integracije* i *sticanje apsolutne ravnopravnosti*, što, tačno i u nešto drugačijem kontekstu, potcrtava i G. Bašić (2000:163): „Drugo veliko pitanje o kojem se i ranije promišljalo odnosi se na odnos konfesionalnog i nacionalnog identiteta. Poznato je da je Romima prijemčiva religija ili crkva naroda u čijem okruženju žive. Marginalizovani i žigosani kao civilizacijski manje vredan narod često su nastojali da se kroz religiju približe narodima uz koje su živeli. Pitamo se u kojoj meri je verska podeljenost prepreka razvoju nacionalnog identiteta Roma? Može li narod koji ne živi na zajedničkoj teritoriji, ne govori istim jezikom, a uz to nije poklonjen istom Bogu formirati čvrstu osnovu nacionalne emancipacije? Posredno naslućujemo čitav splet složenih pitanja koja su na tragu razlike između pasivne kulturne zajednice i aktivne, samoopredeljive nacije koju je početkom veka postavio Fridrih Majnke.”

Zaključak

Ukupni rezultati ohrabruju (Tabela 8) – pozitivni stavovi su većinski u četiri ispitivana, ali ne u onim iznosima koji bi značili krajnje potiskivanje religijskog animoziteta spram Roma. U dva slučaja Srbi iskazuju izuzetnu netolerantnost. Pri tome, neslaganju sa prevodenjem religijske književnosti i korišćenjem romskog jezika na glavnim bogoslužjenjima ne treba davati preveliku pažnju s obzirom na to da ne utiče na činjenično stanje i ne može zaustaviti podmakli proces: ključne su svetopisamske i bogoslužbene knjige već prevedene, obredi se obavljaju i na

romskom jeziku. *Ogromnu pozornost treba da privuče jaka etno-religijska distanca*, ovde sagledana kroz odbijanje mogućnosti da se Romi u Srba prihvate kao članovi familije – žene i muževi, snajke i zetovi...

Tabela 8
POZITIVNI STAVOVI
Nacionalnost

Modalitet slaganja	Srbi %
Romi svakako mogu biti dobri vernici kao i svaki drugi narod	81,8
Da, svakako bi obavljao bogosluženje s Romom	69,3
U potpunosti se slažem sa prevodom knjiga i službom na romskom	15,2
Roma bi trebalo sahraniti na lokalnom, mesnom groblju	61,2
Udadba i ženidba za Roma	21,0
Romi su religijski tolerantni	52,5

Drukčije formulisano, stavovi ispitivanih Srba na teritoriji Srbije, bez Kosmeta, svedoče o napredovanju *pozitivnog* odnosa srpskog naroda i srpskog pravoslavlja (Srpske pravoslavne crkve) prema Romima, *i kao vernicima*, o tome da se procesi odvijaju u smeru *integracije* i da su izgledne šanse za promociju i zaživljavanje *interkulturalnih* ideja i prakse.

Literatura

- Cardos, I. (1998), Multikulturalno obrazovanje prema interkulturalnom obrazovanju. U: *Obrazovanje Roma – stanje i perspektive* (str. 9-10), Društvo za unapređivanje romskih naselja i Komisija za proučavanje života i običaja Roma SANU, Beograd.
- Bašić, G. (2000), *Probuđena savest*. U: Đorđević D. B. (ur.), *Romi – Sociološki uvid* (str. 161-163), Komrenski sociološki susreti i Pelikan print, Niš.
- Dimić, T. (2000), Svetopisamski tekstovi na romskom jeziku. U: *Cigani/Romi u prošlosti i danas* (str. 135-138), SANU, Beograd.
- Đorđević, D. B. (1990), Confessional Mentality as a (Dis)Integration Factor, *Innovation*, 3(1): 107-116.
- (1996), Il cristianesimo ortodosso serbo e la chiesa ortodossa serba nella seconda e nella terza Jugoslavia, *Religioni e Societa*, 11(25): 28-42.
- (1997), Religijske i konfesionalne granice na Balkanu: izazov interkulturalnosti. U: Jakšić B. (ur.), *Granice – izazov interkulturalnosti* (str. 321-326), Forum za etničke odnose, Beograd.
- (1998a), Serbian Orthodox Church, the Disintegration of Second Yugoslavia, and the War in Bosnia and Herzegovina. In: Mojzes P. (ed.) *Religion and the War in Bosnia* (pp. 150-159), Scholar Press, Atlanta.
- (1998b), Interkulturalnost versus getoizacija i diskriminacija: slučaj Roma. U: Jakšić B. (ur.), *Rasizam i ksenofobija* (str. 335-342), Forum za etničke odnose, Beograd.
- (1999), Romas in Serbia, *Facta Universitatis: Series Philosophy and Sociology*, 2(6/2): 305-309.
- (red.) (2000a), *Romi, naše komšije*, Komrenski sociološki susreti, Niš.

- (ur.) (2000b) *Romi – Sociološki uvid*, Komrenski sociološki susreti i Pelikan print, Niš.
- (2000c), Živeti s Romima, *Republika*, 12(234): 21-28.
- (2000d), Ruckkehr der Bewohner Serbiens zu Religion und Kirche?, *Ost-West*.

Europäische Perspektiven, 1(4): 253-263.

Đorđević, D. B. i D. Mašović (1999), An Opportunity for the Roma: Interculturalism in Education, *Facta Universitatis: Series Philosophy and Sociology*, 2(6/2): 285-292.

Đorđević, D. B. i D. Todorović (1999a), Srpsko pravoslavlje i Romi. U: *Hrišćanstvo, društvo, politika*, JUNIR godišnjak VI, Jugoslovensko udruženje za naučno istraživanje religije, Niš.

– (1999b) *Javor iznad glave – Klasična vera i romsko-pravoslavna seoska groblja*, Komrenski sociološki susreti, Niš.

– (2000) *Mladi, religija, veronauka*, Agena i Komrenski sociološki susreti, Beograd.

Đorđević, D. B. and B. Đurović (1994), *Od magije do nauke*, Dom, Niš.

– (1995), Secularisation and Orthodoxy: The Case of the Serbians, *Orthodoxes Forum*, 7(2): 215-220.

– (ed.) (1999), Ethnic, Religious and Confessional Relations in the Balcans, *Facta Universitatis: Series Philosophy and Sociology*, 2(6/1).

Đurić, R. (1987), *Seobe Roma*, BIGZ, Beograd.

Đurović, B. i D. B. Đorđević (1996), Obredi pri velikim verskim praznicima kod Roma u Nišu, *Etno-kulturološki zbornik*, 2(2): 66-72.

- Glogovič, S. (1998), Religija in njihova življenska filozofija, *Romano them/Romski svet*, 1(4): 2-3.
- Henkok I. (Ian) (1995), Posledice anti-romskog rasizma u Evropi, *Beogradski krug*, 2(1-2): 221-227.
- Hrvatić, N. (1996), Romi u interkulturalnom okruženju, *Društvena istraživanja*, 5(5-6): 859-874.
- Kanev, K. (1996), Dynamics of Inter-Ethnic Tensions in Bulgaria and the Balkans, *Religion in Eastern Europe*, 16(6): 13-44.
- Marushiakova, E. and V. Popov (1999), The Relations of Ethnic and Confessional Consciousness of Gypsies in Bulgaria, *Facta Universitatis: Series Philosophy and Sociology*, 2(6): 81-89.
- Matić, M. (1984), Romi u SR Bosni i Hercegovini, *Naše teme*, 28(7-8): 1348-1361.
- Mirga, A. i L. Mruz (1997), *Romi – Razlike i netolerancija*, AKAPIT, Beograd.
- Mihailović, S. (1996), Socijalna distanca prema Romima. U: *Cigani/Romi u prošlosti i danas* (str. 23) (knjiga rezimea), SANU, Beograd.
- Petrović, S. (2000a), Običaji svrljiških Roma. U: Petrović S., *Mitologija, magija i običaji* (str. 394-409), Prosveta, Niš.
- (2000b), *Antropologija srpskih rituala*, Prosveta, Niš.
- Romi u Srbiji* (1998), Centar za antiratnu akciju i IKSI, Beograd.
- Seferović, R. (1999), *Prošlost, sadašnjost i budućnost Roma*, Unija Roma Hrvatske, Zagreb.
- Todorović, D. i D. B. Đorđević (2000), *Romi – etnička i verska manjina*, Društvo dobre akcije, Jugoslovensko udruženje za naučno istraživanje religije i Komrenski sociološki susreti, Niš.

- Trajković, I. (1997), Životinje, biljke i natprirodna bića u običajima i verovanjima niških Roma, *Etno-kulturološki ZBORNIK*, 3(3): 227-232.
- Uhlik, R. (1957), O denominacijama kod Cigana, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Nova serija, Sveska XII, str. 133-153.
- Uhlik, R. i Lj. Beljkašić, *Neka vjerovanja Roma čergaša*, Sarajevo, str. 193-212 (nepo. god. i izdavač).
- Vukanović, T. (1983), *Romi (Cigani) u Jugoslaviji*, Nova Jugoslavija, Vranje.
- Etničke manjine i njihov status*, Društvo dobre akcije, Jugoslovensko udruženje za naučno istraživanje religije i Komrenski sociološki susreti, Niš.
- B. Đorđević (pri.) (2000), *Iskorak moći publike – Javno mnjenje o lokalnim problemima*, Društvo dobre akcije, Jugoslovensko udruženje za naučno istraživanje religije i Komrenski sociološki susreti, Niš.